

УДК 1(477):394

Бабина Тетяна Геннадіївна, к.ф.н., доцент,
зав. кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін
Київського національного університету технологій та дизайну

Babynatg@mail.ru

МЕНТАЛЬНІ ПОЛЮСИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Модерні соціокультурні трансформації актуалізують питання співвідношення універсального та індивідуального, загальнолюдського та національного, глобального та унікального. Національні ментальні чинники і механізми найефективніше діють в автохтонній культурі, однак кожна культура в умовах світових інтеграційних процесів прагне подолати межі досить жорстких та інваріантних ментальних обмежень. З іншого боку, глобалізація не тільки зробила кордони прозорішими, але й чітко визначила ментальні відмінності в умовах поліетнічного європейського середовища.

Під впливом глобалістських процесів змінюються не тільки ціннісні орієнтації, але й ментальні акценти мислення і поведінки суб'єктів. Досліджені контрарні варіації ментальних «відгуків» на зміну історичних, економіко-політичних, соціокультурних та ін. умов. Амбівалентність національної ментальності дозволяє сучасному українському суспільству, що розвивається, долати «коливання» середовища, відновлювати та підтримувати рівновагу суспільного життя, гнучко реагуючи на «виклики часу» в умовах глобалізаційних трансформацій.

Ключові слова: культура, соціокультурний простір, інтеграційні процеси, ціннісні орієнтації, менталітет.

Babyna Tetyana Gennadijivna, Ph.D, Docent

Department of Humanities, Chairperson

Kyiv National University of Technologies and Design

MENTAL POLES OF SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS

Modern socio cultural transformations entail the issue of ratio between universal and individual, human and national, global and unique. National mental factors and

mechanisms act most effectively in autochthonic culture, yet every culture in the conditions of world integration processes tries to break the limits of rigid and invariant mental restrictions. On the other hand, globalization not only made the margins transparent but also clearly identified mental distinctions in the conditions of poly ethnic European environment.

Global processes entail the changes in both virtues orientations and mental accents of thinking and humans' behavior. The contrary variations in mental "responses" to historical, socio-economic and socio cultural conditions are studied. The ambivalence of national mentality enables modern Ukrainian evolving society to overcome environmental pending, reinstate and maintain the equilibrium in social life, to react flexibly onto "time challenges" in the conditions of global transformations.

Key words: culture, socio cultural environment, integration processes, virtues orientations, mentality

Бабина Татьяна Геннадиевна, к.ф.н., доцент,

зав. кафедрой гуманитарно-искусствоведческих дисциплин

Киевского национального университета технологий и дизайна

МЕНТАЛЬНЫЕ ПОЛЮСА СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Современные социокультурные трансформации актуализируют вопрос соотношения универсального и индивидуального, общечеловеческого и национального, глобального и уникального. Национальные ментальные факторы и механизмы эффективно действуют в автохтонной культуре, однако каждая культура в условиях мировых интеграционных процессов стремится преодолеть рамки достаточно жестких и инвариантных ментальных ограничений. С другой стороны, глобализация не только сделала границы более прозрачными, но и четко определила ментальные различия в условиях полиэтнической европейской среды.

Под влиянием глобалистских процессов меняются не только ценностные ориентации, но и ментальные акценты мышления и поведения субъектов. Исследованы контрарные вариации ментальных «откликов» на изменения

исторических, экономико-политических, социокультурных и др. условий. Амбивалентность национальной ментальности позволяет современному развивающемуся украинскому обществу преодолевать «колебания» среды, воссоздавать и поддерживать равновесие общественной жизни, гибко реагируя на «вызовы времени» в условиях глобализационных трансформаций.

Ключевые слова: культура, социокультурное пространство, интеграционные процессы, ценностные ориентации, менталитет.

Актуальність дослідження

Сучасні інтеграційні і глобалізаційні процеси з необхідністю потребують відповіді на коло питань, серед яких одне з головних місць для народів Європи займає осмислення своєї європейської ідентичності в процесі соціокультурних трансформацій. Складний процес доказу власної «європейськості» у українців співпадає з пошуком втраченої за радянські часи самості і обтяжується боротьбою за елементарне виживання; розчаруванням у справедливості будь-якої влади; втратою впевненості і інтересу до майбутнього; зростанням роз'єднаності нації та ін.

Суттєві геополітичні зміни і трансформаційні зрушення останніх двох десятиліть, з одного боку, зробили державні кордони прозорішими, з другого - чітко визначили ментальні відмінності та особливості національної ідентичності в умовах поліетнічного європейського середовища.

На тлі анексії Криму і війни на сході України своєрідною альтернативою тенденціям глобалізації та космополітизації у сучасній Європі, виступає намагання українців до збереження територіальних кордонів і відповідних культур в межах єдиного національного ментального простору.

Проблема ментальності вже за античних часів стає об'єктом філософського осмислення як проблема «духу народу» (Тацит, Аристотель, Гіппократ); окремі її аспекти стають предметом дослідження Ж.Бодена, Д.Локка, Р.Декарта, Ж.Ж.Руссо, Ш.Л.Монтеск'є, Вольтера, К.А.Гельвеція. І.Кант та Й. Гердер здійснили оцінку національних характерів різних народів та спрогнозували їх історичну роль. Останній став не тільки популяризатором духовності українців

в Європі, але й висунув ідею «духовно-владного, месійного призначення України».

В «народній психології» «дух народів», як певне духовне ціле, виступає ключовим об'єктом пізнання. Так, М.Лацарус фокусує увагу на «психологічних закономірностях людських спільнот, що діють тривалий час», і разом з Х.Штейнталі стверджує, що кожний народ має свій особливий склад думок і почуттів, своє духовне обличчя, яке називається «народністю».

Восьмирівнева «Я-Концепція» Е.Еріксона, що акцентує відмінність людської свідомості в традиційних і постмодерних суспільствах, дала поштовх вивчення ментальності у межах проблеми ідентичності аналітичним психоаналізом. К.Г.Юнг під шаром «особистісного несвідомого» виявив «колективне несвідоме», структуроутворюючими елементами якого є «архетипи» - універсальні моделі несвідомої психічної активності, які спонтанно означають мислення і поведінку індивідів. Архетипи, проектуючись на зовнішній світ, визначають своєрідність культури і передаються від минулих поколінь наступним через досвід, що складає основу духовного життя спільноти.

Постійна актуалізація проблематики ментального феномену є характерною для творчості О. Шпенглера. Запропонована ним методологія дослідження духу народів передувала еквівалентній концепції «Школи Анналів» та її напряму – «історії ментальностей». Представники «нової історичної школи» (М.Блок, Л.Февр, Ле Гофф, Ж. Лефевр та ін.) висунули концепцію «історії ментальностей», як специфічного інструменту пізнання історичних явищ, подій, епох. Під таким кутом зору ментальність трактувалась як «колективна психологія суспільств на стадії цивілізації», «спосіб мислення», «бачення світу» (М.Блок, Л.Февр); біологічно укорінена константа (Ж.Лефевр); незмінна історична структура повсякденності; «загальний тонус»; «загальне тло», абстракція, те, чому неможливо дати дефініцію, «напівавтоматична поведінка», «спеціальне уявлення» (К.Касторіадес, Ф.Граус, Ю.Мітко, Ж.Бодіяр, А.Рікер та ін.).

Ж.Люб'є і Р.Мандр залучили у науковий обіг поняття «ментальність», аналізуючи за допомогою даної категорії психічний склад людей у соціальному, політичному чи етнічному контексті.

Серед дослідників українського менталітету варто виділити М.Костомарова, І. Нечуя-Левицького, О.Кульчицького, Д.Чижевського, Д.Донцова, І.Мірчука, І.Лисяк-Рудницького, Т.Рильського, В.Липинського, Б.Яніва, С.Ярмуся та ін., які досліджували різноманітні аспекти українського менталітету; взаємовплив менталітету і соціально-політичного життя суспільства; вплив менталітету на духовні явища, філософію тощо.

В полі зору сучасних дослідників національного менталітету знаходяться: аналіз складових та особливостей менталітету української нації (І. Бичко, А. Бичко, М. Попович, О. Нельга); вивчення феномену національного (П. Гнатенко); вивчення етнічної ментальності (Р. Додонов); становлення української національної ідеї (О. Забужко); дослідження проявів менталітету в культурі та політиці (В.Буяшенко, Є. Макаренко).

Постановка завдання

Основна мета дослідження – виявити полюси українських ментальних «відгуків» на виклики соціокультурного простору, що трансформується під впливом глобалістських процесів.

Результати та їх обговорення

Дослідження процесу духовного буття суспільства неможливо без ментального феномену. Не зважаючи на те, що поняття ментальності тлумачиться неоднозначно у вітчизняній науці, багатовекторна етимологія та тривала історія вивчення означеного феномену дозволяють аналізувати духовні виміри суспільства, як за допомогою даної категорії, так і використовувати для біфуркаційного аналізу поняття «колективне несвідоме», «дух народу», «народний характер», «національна вдача» та ін.

З позицій соціокультурного підходу менталітет трактується як сукупність уявлень, поглядів, почувань людської спільноти певної епохи, географічної області і соціального середовища, що впливають на історичні і соціокультурні

процеси. Таким чином, під менталітетом розуміють інтегральну характеристику людей певної культури, що дає змогу виявити своєрідність бачення цими людьми навколишнього світу і пояснити специфіку їхнього реагування на нього.

В різноманітних типах ментальностей (індивідуальній, груповій, національній, цивілізаційній) закарбовані глибинні структури духовності, які виявляються у діяльності і спілкуванні носіїв ментальності. Ментальність, як багатозначний феномен, поєднуючи реальне й ідеальне, консервативне і динамічне, проявляється в культурі, духовності, релігійності, самотності етичного й естетичного начал, мовних особливостях та ін. і в комплексі визначає специфіку нації та кожного її представника.

У національній самосвідомості ментальність трансформується в належним чином відрефлексовану причетність до нації і певної національної культури, перш за все, через самовідтворення особи в рідній культурі.

Один з підходів до культури визначає її як спосіб поведінки людини. Ментальність теж пов'язана із способами дії людини і спільноти, оскільки визначає загальний малюнок поведінки суб'єктів в тих чи інших умовах, формує усталені моделі реакцій на стандартні ситуації. Саме спільна риса – «організація функціонування» робить контамінацію менталітету і культури природною, органічного.

Менталітет, виступаючи етнодиференціюючим чинником, з самого початку забезпечує неповторність, особливість, індивідуальність культури кожної спільноти, визначає унікальність здійснюваного в ній формотворення. З іншого боку, саме в лоні культури, має місце трансформація вітальних задатків етнопсихіки в етноментальні прикмети, відбувається закріплення останніх в певному культуротипі, забезпечується їх акумуляція і трансмісія в процесі самовизначення і розвитку нації. Ментальність включає власне психологічний, константний, переважно ірраціональний пласт та етнокультурний шар, дещо динамічніший, певною мірою відрефлексований, якій і є головною ланкою в сув'язі культури і ментальності.

Безумовно, кожна національна культура сформувалася таким чином, що саме національні ментальні чинники і механізми найефективніше діють в ній. Але кожна культура з її творчо пошуковим динамізмом, виконуючи евристичну і прогностичну функції, прагне подолати межі досить жорстких та інваріантних ментальних обмежень. Ця тенденція стає провідною в умовах світових інтеграційних процесів сучасної цивілізації.

Ментальність відкривається в ході культуротворчої діяльності її носіїв. Завдяки своїй символізуючій спроможності, культура оприявнює менталітет, опредмечує ментальні риси в цінностях і нормах. Оскільки культура є більш динамічним феноменом, ніж ментальність, в різних історичних умовах дія ментальних чинників виявляється по-різному. В одних культурних умовах дія ментальних чинників посилюється, в інших - послаблюється, чи навіть нейтралізується культурними чинниками своєї або привнесеної, чужої культури.

Беручи за основу загальне положення, що менталітет визначає унікальність певної культури, можна визначити, як ментальність впливає, на виявлення типових рис української національної культури. Так, інтравертність українців, зумовлюючи їх іманентну опозиційність до будь-якої влади, веде до нерозвиненості політичної сфери у загальнокультурному масиві. Коли цей ментальний ґрунт підкріплюється історією політичних залежностей і багатовіковим офіційним пануванням інших культурних парадигм, політична інертність, апатія, песимізм, фаталізм щодо свого майбутнього починають домінувати в настроях спільноти і сприймаються як прикмети природно притаманних їй ментальних першооснов.

Певні ментальні атрибути виявляються в такій поширеній стильовій ознаці української культури, як романтичність. Специфікою української культури є також її гетерогенність, що корелює з амбівалентністю української психіки. В цій гетерогенності реалізується надзвичайно приваблива для багатонаціональної держави ідея полікультурності.

Константною національно-культурною парадигмою української культури є

її дуальність, яка розкриває загальну ментально визначену схильність українців поєднувати непоєднуване, відкритість українського культурного простору до впливів ззовні і одночасному відстоюванні своєї культурної самості.

Багато українських і західних дослідників пов'язують індивідуалістський код цінностей, що властивий менталітету українського народу, з підприємницьким духом і вважають його основою для гармонійного входження України в ринковий простір Європи. Безумовно, підстави для цього існують, але треба мати на увазі, що перебування українського народу впродовж століть у «межовій ситуації» спричинило переструктурування менталітету.

Історично склалося так, що, починаючи з XIII ст. Україна, зазнавши західної і східної експансії, опинилася в сфері функціонування двох полярних культур. Землі Північно-Східної Русі оформилися у централізовану державу, в становленні і утвердженні якої головну роль відігравала православна культурна парадигма; Західні і Південно-Західні землі, входячи до складу Польсько-Литовської держави, являли собою периферію Європи і з неминучістю втягувалися в сферу буття західноєвропейського етносу.

Протягом багатьох століть обличчя тієї чи іншої цивілізації визначала релігія. Вона інтегрувала локальну різноманітність культур навколо фундаментальних цінностей, синтезуючи в своїх догматах, моральних нормах, ритуалах спільні для багатьох народів основи світосприйняття, закладені в підвалинах культури.

Уже в період Реформації основою буття західної людини стала сукупність невід'ємних прав, обов'язків і свобод. На Сході ж склалася культура, в якій благодатна повнота внутрішнього життя людини (яку можна отримати тільки в лоні православної церкви) стала вищою цінністю; ідея соборності, як духовного єднання всіх православних в просторі і часі, - альтернативою автономному, особистісному світосприйманню, а прилученість до релігійних ритуалів - стабільним і потужним механізмом відтворення ментальної нерозділеності.

Для західного типу цивілізації характерна ідеологія індивідуалізму з її безумовною орієнтацією на пріоритет особистості, свободу, право самостійно

визначати види і цілі своєї діяльності. В свідомості громадянського суспільства західного зразка домінує орієнтація на розвиток, активне перетворення, удосконалення зовнішнього буття людини, як на найвищу цінність.

Специфікою православної культури є дуалістичне розуміння світу, в якому чітко розмежоване «сакральне» і «низинне». Сфера духовного життя, освячена Церквою, проголошується абсолютно цінною. Все, що знаходиться за її межами (матеріальна, виробнича діяльність зокрема), належить до сфери низинної і тому є похідним, вторинним, вимушено необхідним. Націленість на реалізацію в суспільних видах діяльності трактується як спотворене розуміння людиною мети і сенсу свого земного життя. Тому в східній цивілізації людина зорієнтована, перш за все, на внутрішні, духовні перетворення. Зміни ж в реальному житті, суспільний прогрес майже залишаються за межами моральних оцінок.

Одним з головних моментів підвищення економічної ефективності виробництва є ціннісна орієнтація учасників виробничого процесу на результативну працю, що веде до зростання їх добробуту. Така ціннісна орієнтація, як ідеологічна основа ринкових відносин, методів хазяювання, соціально-технологічних структур, що утвердилися в західноєвропейській цивілізації, має глибоку соціокультурну основу, закарбовану в менталітеті. Мотивації поведінки (трудової зокрема) суб'єкта, обумовлені специфікою менталітету, виявляються у системі моральних вимог, норм, цінностей, серцевиною якої для західноєвропейської людини є католицьке, а згодом протестантське тлумачення євангельського морального вчення. Саме протестантизм з його націленістю на повну віддачу людини в будь-якій земній трудовій діяльності (бо тільки так можна наблизитися до Бога) став могутньою ідейною силою економічного руху країн Центральної і Північної Європи.

На відміну від протестантизму православ'я не дає вищих духовних санкцій на трудову і підприємницьку діяльність в світі «мамони». Воно негативно ставиться до проявів індивідуалізму людини, до намагання реалізувати свої права і свободи через соціально-правові і господарські інститути на шкоду

соборному корпоративному духові і внутрішньому самовдосконаленню.

Європеїзація західних і включення в орбіту дії російської православної культури східних земель України, які супроводжувалися засвоєнням інокультурного матеріалу, поступово призвели до змін в світосприйнятті українців.

Західноєвропейські елементи культури, суттєвою ознакою якої вже став індивідуалізм, досить природно «вписалися» в ментальні структури західних українців, з притаманним їм індивідуалізмом, партикуляризмом, здатністю до кропіткої праці. В той самий час в Східній Україні, яка перебувала в сфері впливу російської православної культури, переважала орієнтація на колективістські форми свідомості і діяльності. На думку деяких вчених, українська ментальність, трансформована православною культурною парадигмою, гальмує сьогодні новації, пов'язані з утвердженням принципів ринкової економіки західно-європейсько-американського зразка.

Українській ментальності притаманні риси обох полюсів бінарних опозицій (антиномізм), в яких представлені головні властивості соціальної психіки: інтроверсія – екстраверсія, ірраціональність – раціональність, інтуїція – сенсорика та ін.

Серед яскравої палітри українського менталітету особливо вирізняємо сенсорність, інтернальність та екzekутивність. Сенсорність обумовлює націленість на традиційні цінності, високу прив'язаність до сім'ї, уміння все гарно робити своїми руками; екzekутивність українського соціуму проявляється в слухняності, сумлінності, романтичності, непередбачуваності, наївності, потребі в сильному і вольовому союзникові; інтернальність породжує внутрішній конфлікт та характеризується контрадикцією полярних атрибутів спільноти, її коливаннями між гендерно маркованими рисами.

Сповідуючи ідею рівності, ненасильства, українці толерантно ставляться до країн з міцною державною організацією, від яких очікують захисту і допомоги на основі рівноправних, партнерських відносин. В той самий час, вони демонструють упередженість щодо будь-якої влади в своїй країні.

Особливо за умови функціонування чужої, нав'язаної влади ця опозиційність на рівні функціонування громадянського суспільства обертається «відмовою від будь-якої боротьби» (Д.Донцов), намаганням зануритися в обмежений мікросвіт, «домашній затишок», «хуторок». Прихований «мовчазний бунт» проти влади «проривається» в інтелектуально-духовній сфері вже при перших ознаках «відлиги» і реалізується в реальних революційних діях при резонансі політичних новацій з актуалізованими викликами часу ментальними факторами.

В залежності від історичних, економіко-політичних, соціокультурних та ін. умов в суперечливому українському менталітеті починають домінувати контрарні елементи, які продукують певний тип особи, етнічної групи, спільноти. Сучасний українець - носій контрарної ментальності, яка дозволяє гнучко варіювати в межах антиномій, - в умовах військової агресії, соціально-правової нестабільності все частіше змушений актуалізувати раціонально-екстраверсійні риси, ставати більш енергійним, агресивним, наполегливим, жорстоким.

Глобальні трансформаційні процеси з невідворотністю викарбовують нову цивілізацію, парадигмальними засадами якої є розвиток особистісних начал людини, визнання суверенності, свобод індивідууму на ґрунті відродження багатоваріантних соціокультурних традицій, збагачених досвідом світового розвитку; метою - поліфонічне суспільство, в багатстві і різноманітності соціальних структур якого реалізуються глобальні тенденції.

Світове співтовариство поступово усвідомлює, що основними цінностями цивілізації XXI століття стають цілісне розуміння і відчуття єдності світу, новітні технології, любов до людини і природи, краса і якість, особистісні таланти. Знаменно, що саме такі цінності є основоположними в українському менталітеті.

В ментальному просторі народу України поєднані: повага до вільної особи і культ приватної власності; самоствердження через підприємницьку діяльність і прагнення до духовного самовдосконалення; індивідуалізм і універсалізм.

Амбівалентність національної ментальності дозволяє сучасному українському суспільству, як відкритій системі, що розвивається, долати «коливання» середовища, відновлювати та підтримувати рівновагу суспільного життя на основі толерантного поєднання традиційних національних цінностей та модерних інновацій. Істотні риси української ментальності, які містять в собі різновекторний потенціал, в умовах глобалізаційних трансформацій можуть актуалізовуватися в контрарних проявах, гнучко реагуючи на «виклики часу».

Ментальні засади, світоглядна толерантність дає можливість Україні виступити активним суб'єктом формування новітньої планетарної та розвитку автентичної української культури.

Висновки

В сучасних інтеграційних умовах кожна культура прагне подолати межі досить жорстких ментальних обмежень. З іншого боку, глобалізація чітко визначила ментальні відмінності в умовах поліетнічного європейського середовища. Своєрідною альтернативою європейським космополітичним тенденціям виступає намагання українців до збереження територіальної цілісності країни і відповідних культур в межах єдиного національного ментального простору.

Константною національно-культурною парадигмою української культури є її дуальність, яка розкриває загальну ментально визначену схильність українців поєднувати непоєднуване, відкритість українського культурного простору до впливів ззовні і одночасному відстоюванні своєї культурної самості.

Історично склалося так, що, починаючи з XIII ст. Україна, зазнавши західної і східної експансії, опинилася в сфері функціонування двох полярних культур. Європеїзація західних і включення в орбіту дії російської православної культури східних земель України супроводжувалися засвоєнням інокультурного матеріалу і поступовою зміною вагомості певних ментальних настанов.

Західноєвропейські елементи культури, суттєвою ознакою якої вже став індивідуалізм, досить природно «вписалися» в ментальні структури західних

українців, з притаманним їм індивідуалізмом, партикуляризмом, здатністю до кропіткої праці. На думку деяких вчених, українська ментальність, трансформована православною культурною парадигмою, гальмує сьогодні новачі, пов'язані з утвердженням принципів ринкової економіки західно-європейсько-американського зразка.

Українській ментальності притаманні риси обох полюсів бінарних опозицій (антиноміям). В залежності від історичних, економіко-політичних, соціокультурних та ін. умов в суперечливому українському менталітеті починають домінувати контрарні елементи. Амбівалентність національної ментальності дозволяє сучасному українському суспільству, що розвивається, долати «коливання» середовища, відновлювати та підтримувати рівновагу суспільного життя, гнучко реагуючи на «виклики часу» в умовах глобалізаційних трансформацій.

Подальших наукових розвідок потребує дослідження українського менталітету в контексті поєднання традиційних національних цінностей та модерних інновацій.

Список використаних джерел:

1. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера. - Львів: Літопис, 2004. - 720 с.
2. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник Національної Академії Наук України. - К., 1998.- № 7-8. - С. 74-87
3. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк // Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. - С. 219-233
4. Пухкал О. Духовний вимір української ментальності /О. Пухкал // Вісник Національної академії державного управління № 2008, № 4 с.270-278.
5. Стражний А.С. Украинский менталитет / А.С. Стражний. – К.: Изд-во Подолина, 2008. – 384 с.
6. Чижевський Д. Нариси з історії на Україні / Д. Чижевський. - Брюсель, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Торонто: Вид-во Спілки Української Молоді, 1983. - 175 с.

7. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т. Юрій. - К.: Таксон, 1997. - 237 с.
8. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. - Мюнхен: УВУ, 1993. - 216 с.
9. Ярмусь С. Кордоцентризм - підстава української духовності й філософії / С. Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України. - Мюнхен: УВУ, 1988-1989. - С. 402-415.

References.

1. Istoriya yevropeys'koyi mental'nosti / Za red. Petera Dintsel'bakhera. - L'viv: Litopys, 2004. - 720 s.
2. Kryms'kyu S. Arkhetypy ukrayins'koyi kul'tury / S. Kryms'kyu // Visnyk Natsional'noyi Akademiyi Nauk Ukrayiny. - K., 1998.- № 7-8. - S. 74-87
3. Malanyuk Ye. Malorosiystvo / Ye. Malanyuk // Knyha sposterezhen'. - K.: Atika, 1995. - S. 219-233
4. Pukhkal O. Dukhovnyy vymir ukrayins'koyi mental'nosti / O. Pukhkal // Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya - 2008, № 4 s. 270-278.
5. Strazhnyy A.S. Ukraynskyu mentalytet / A.S. Strazhnyy. - K.: Izd-vo Podolyna, 2008. - 384 s.
6. Chyzhevs'kyu D. Narysy z istoriyi na Ukrayini / D. Chyzhevs'kyu. - Bryusel', Myunkhen, London, N'yu-York, Toronto: Vyd-vo Spilky Ukrayins'koyi Molodi, 1983. - 175 s.
7. Yuriy M.T. Etnohenez ta mentalitet ukrayins'koho narodu / M.T. Yuriy. - K.: Takson, 1997. - 237 s.
8. Yaniv V. Narysy do istoriyi ukrayins'koyi etnopsykholohiyi / V. Yaniv. - Myunkhen: UVU, 1993. - 216 s.
9. Yarmus' S. Kordotsentryzm - pidstava ukrayins'koyi dukhovnosti u filosofiyi / S. Yarmus' // Zbirnyk prats' yuvileynoho konhresu u 1000-litty khreshchennya Rusi-Ukrayiny. - Myunkhen: UVU, 1988-1989. - S. 402-415.